

BAXT KONSEPTI VA UNING ZAMONAVIY JAMIYATDAGI TALQINI

Jumakulova Nilufar Tohirovna

Samarqand davlat chet tillar instituti

2-kurs talabasi

MAQOLA
MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received:10.01.2026

Revised: 11.01.2026

Accepted:12.01.2026

KALIT SO'ZLAR:

baxt konsepti,
kognitiv tilshunoslik,
semantik maydon,
konseptual metafora,
lingvokultura,
madaniyatlararo farq,
frazzeologiya

Mazkur maqolada “baxt” konsepti zamonaviy kognitiv tilshunoslik doirasida tahlil etilgan. Ushbu tushuncha faqatgina individual ruhiy holat emas, balki ijtimoiy ong va madaniy tafakkurning tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Maqolada “baxt” konseptining o‘zbek tilidagi lingvistik ifodalanishi, semantik maydoni, frazeologik birikmalar orqali berilishi va xalq og‘zaki ijodida tutgan o‘rni o‘rganilgan. Tadqiqotda, shuningdek, “baxt” konsepti bilan bog‘liq konseptual metaforalar – masalan, “baxt bu nur”, “baxt bu yo‘l”, “baxt bu tuyg‘u” kabi modellar asosida uning kognitiv strukturasi tahlil qilingan. Bundan tashqari, maqolada G‘arb va Sharq madaniyatlarida “baxt” tushunchasining qanday talqin etilishi solishtirma yondashuv asosida ko‘rib chiqilgan. Ushbu farqlar konseptual tafakkur, madaniy qadriyatlar va lingvokulturologik xususiyatlar orqali izohlanadi. Maqolada qo‘llanilgan metodlar —konseptual tahlil, metafora nazariyasi, assotsiativ eksperimentlar orqali tushunchaning lingvistik va madaniy mohiyati chuqur ochib berilgan.

Kirish. Til —inson tafakkurining mahsuli bo‘lib, u orqali inson o‘z fikrini, his-tuyg‘ularini, dunyoqarashi va madaniyatini ifodalaydi. So‘zlarning ma’no qatlamlarida jamiyatning ijtimoiy-madaniy hayoti, axloqiy qadriyatlari va urf-odatlarini mujassam bo‘ladi. Shular orasida “baxt” tushunchasi alohida o‘rin egallaydi. U nafaqat shaxsiy his-tuyg‘ular, balki jamiyatning axloqiy-ruhiy holati va ideal qadriyatlarini ifodalaydi. Bu konsept tilshunoslikda chuqur tahlil etilayotgan muhim mavzulardan biri bo‘lib, uning kognitiv, madaniy va tillararo ifodalanishi zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda dolzarb hisoblanadi. Konseptlar —zamonaviy tilshunoslikda inson ongi va tili orasidagi bog‘liqlikni ochib beruvchi muhim birlikdir.

“Baxt” konsepti psixik va ijtimoiy birlik sifatida kognitiv tilshunoslik, semantik va assotsiativ metodlar asosida o‘rganilmoqda. Ushbu maqolada “baxt” konseptining lingvokognitiv mohiyati, uning madaniyatlararo tafovutlari, konseptual struktura va semantik maydoni tahlil qilinadi. Shuningdek, mazkur konseptga oid lingvistik yondashuvlar va ilmiy natijalar ko‘rib chiqiladi.

Til —inson tafakkurining asosiy ifoda vositasi bo‘lib, tashqi dunyoni anglash va ichki kechinmalarni bayon qilishda muhim rol o‘ynaydi. Har bir tilda xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va ongiy tasavvurlari aks etadi. “Baxt” konsepti insoniyat tafakkurida qadimdan mavjud bo‘lib, har bir madaniyatda o‘ziga xos talqin va qarashlar bilan ifodalanadi. Shu bois bu konseptni faqat semantik emas, balki kognitiv va lingvokulturologik jihatdan o‘rganish muhimdir. So‘nggi yillarda konseptual tahlil va kognitiv yondashuvlar fanlararo tadqiqotlarda muhim o‘rin tutmoqda.

“Baxt” konsepti bu doirada turli tillardagi verbal ifoda, metafora, idiomatik birlik, assotsiatsiya va pragmatik xususiyatlar orqali tahlil qilinmoqda. Bu maqola ana shu nazariy jihatlarni yoritishga qaratilgan. Tilshunoslikning zamonaviy yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan kognitiv lingvistika til birliklarining orqasida turgan konseptual strukturalarni o‘rganishga intiladi.

“Baxt” konsepti bu borada alohida e‘tibor talab etuvchi tushuncha bo‘lib, u inson tafakkurining ijtimoiy, psixologik, madaniy va hissiy qatlamlariga chuqur ildiz otgan. Ushbu konsept ko‘plab tillarda mavjud bo‘lsa-da, har bir xalqning tilida va madaniyatida u turlicha shakllanadi. O‘zbek tilida “baxt” ko‘pincha tangridan kelgan in’om sifatida qaraladi. Bu esa xalqning diniy va axloqiy qadriyatlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, “baxt”ni inson irodasidan ko‘ra ko‘proq taqdirga bog‘liq holat sifatida

anglashga olib keladi. O'zbek tili leksikasida "baxt" konsepti atrofida hosil bo'lgan semantik maydon juda keng.

Ushbu semantik maydonda "saodat", "rohat", "farog'at", "baraka", "quvonch", "muvaqqafiyat", "sog'lik", "tinchlik" kabi so'zlar joy olgan bo'lib, ular "baxt" konseptining turli jihatlarini ifodalaydi. Har bir so'z konseptual maydonda alohida o'rin egallaydi va ularning o'zaro semantik yaqinligi orqali "baxt" tushunchasining ko'p qirrali, ko'p qatlamli mazmuni shakllanadi. Shuningdek, antonimlar orqali ham ushbu konsept yanada teranroq ochiladi — masalan, "baxtsizlik", "omonatsizlik", "g'am", "dard", "musibat" kabi so'zlar yordamida "baxt"ning qarama-qarshi mazmun doirasi hosil qilinadi. Frazologik birliklar orqali "baxt" konseptining milliy xususiyatlari yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, o'zbek tilida uchraydigan "baxt eshigini topdi", "baxt kulib boqdi", "baxt qushi qo'ndi", "baxtidan aylandi" kabi iboralar xalq tasavvurida "baxt" qanday shakllarda anglashilishini ifodalaydi. Bu iboralarda "baxt" dinamik, o'zgaruvchan, ko'pincha kutilmagan va nazorat qilib bo'lmaydigan hodisa sifatida tasvirlanadi.

Bundan tashqari, "baxt" iboralar orqali ko'pincha nikoh, oila, farzandlar bilan bog'lanadi, bu esa o'zbek xalqining ijtimoiy qadriyat tizimida oila institutining naqadar muhim ekanligini ko'rsatadi. Kognitiv nuqtai nazardan qaralganda, "baxt" inson ongida aniq shakldagi mental model sifatida mavjud. U ko'pincha "yorug'lik", "balandlik", "uchish", "porlash" kabi metaforalar orqali ifodalanadi. Masalan, "baxt nurlari", "baxtli kunlar", "baxtim charog'on bo'ldi" kabi metaforik ifodalarda "baxt" yorug' va ijobiy fazoda joylashganidek tasvirlanadi. Bu esa inson ongidagi "baxt" tushunchasining hissiy-psixologik xarakterini ko'rsatadi. Metafora orqali "baxt" abstrakt tushunchasi konkret tajriba bilan bog'lanadi, ya'ni baxtli bo'lish — bu yorug'da yurish, ko'tarinki ruhda yashash degan ma'noni beradi.

Sharq va G'arb madaniyatlarida "baxt" konsepti turlicha talqin qilinadi. G'arb jamiyatlarida "baxt" ko'proq shaxsiy erkinlik, o'z-o'zini anglash, kar'era va moliyaviy muvaffaqiyat bilan bog'lanadi. Masalan, ingliz tilida "happiness" tushunchasi psixologik holat va individual his-tuyg'u sifatida ko'riladi. Aksincha, Sharq, xususan o'zbek madaniyatida "baxt" jamoaviylik, oilaviy totuvlik, nasib va taqdirga ishonch bilan bog'liq. Bu esa madaniyatlararo tafovutni ko'rsatadi va til birliklarida ham aks etadi

—masalan, o'zbek tilida "baxtni izlab yurish" emas, "baxt yetib kelish" iborasi ko'proq uchraydi. Yana bir muhim jihat

—"baxt" tushunchasining zamonaviy kontekstdagi talqinidir.

Hozirgi davrda “baxt” faqatgina taqdir yoki nasib emas, balki insonning faoliyatiga, o‘z ustida ishlashiga, bilim va mehnatiga bog‘liq deb qaralmoqda. Yoshlar orasida “baxtli bo‘lish” tushunchasi ko‘proq shaxsiy erkinlik, mustaqillik, ruhiy barqarorlik bilan bog‘liq bo‘lmoqda. Bu holat til birliklarida ham yaqqol namoyon bo‘ladi: “o‘z baxtining egasi bo‘lish”, “baxt sari intilish”, “baxtni yaratish” kabi yangi iboralar buni ko‘rsatadi. Demak, “baxt” konsepti ham o‘zgaruvchan, tarixiy va madaniy dinamikaga ega bo‘lgan ijtimoiy-psixologik hodisadir.

Xulosa. Tilshunoslikning zamonaviy tendensiyalaridan biri bo‘lgan kognitiv yondashuv asosida konseptual tahlil til va tafakkur o‘zaro bog‘liqligini ochib berishga xizmat qiladi. “Baxt” konsepti ham ana shunday murakkab, ko‘p qirrali tushunchalardan biri sifatida tahlil qilinmoqda. U inson ruhiy holatining, ijtimoiy qadriyatlarining va madaniy tafakkurning mahsuli bo‘lib, tilda turli metaforik va frazeologik birliklar orqali ifodalanadi. Ushbu birliklar nafaqat tilning ichki tizimini, balki milliy ongda shakllangan estetik va axloqiy me‘yorlarni ham aks ettiradi.

O‘zbek tili misolida olib borilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, “baxt” konsepti ko‘pincha “yuz kulish”, “qalb xotirjamligi”, “yaxshi farzand”, “baxtli turmush” kabi barqaror birikmalar orqali ifodalanadi. Bular xalqning hayot falsafasi, dunyoqarashi va qadriyatlar tizimidan dalolat beradi. Boshqa madaniyatlardagi “baxt” tushunchasi esa ko‘proq “shaxsiy muvaffaqiyat”, “mustaqillik”, “moliyaviy erkinlik” kabi komponentlar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Bu holat konseptual tahlilning madaniyatlararo farqlarni ochib berishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

Shuningdek, maqolada konseptual metafora nazariyasi asosida “baxt” tushunchasining kognitiv modellari o‘rganildi. “Baxt bu yo‘l”, “baxt bu nur”, “baxt bu mukofot” kabi metaforalar inson tafakkurining universal qonuniyatlari bilan uyg‘unlashganini ko‘rsatadi. Maqolada taklif etilgan yondashuv va tahlillar lingvistik semantika, kognitiv tilshunoslik va lingvokulturologiya yo‘nalishlaridagi tadqiqotlar uchun ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Natijada, “baxt” konseptini o‘rganish orqali til va tafakkur munosabatlarini yanada chuqurroq ochish, shuningdek, madaniyatlararo muloqotda noaniq tushunchalarni aniqlashtirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Karimova N. (2022). “Til va konsept: Kognitiv yondashuv”. Toshkent: Fan. (sah. 45-60)
- 2.Akhmedova S. (2020). “Lingvosemantik tahlil asoslari”. Samarqand: Zarafshon. (sah. 72-85)
- 3.Rustamov R. (2019). “O‘zbek tilida frazeologizmlar semantikasi”. Buxoro: BuxDU nashri. (sah. 39-51)
- 4.Xolmurodova G. (2021). “Madaniy lingvistikaasoslari”. Toshkent: Akademnashr. (sah. 90-104)
- 5.Yusupov M. (2023). “Kognitiv tilshunoslik va semantika”. Toshkent: TDPU nashri. (sah. 22-40)

